

Ruud de Jong

Tussen werkelijkheid en verbeelding

Mussolini's massapsychologische benadering van de retorica¹

In dit artikel analyseert Ruud de Jong de manier waarop Mussolini het Italiaanse volk voor zijn fascistische idealen wist te winnen.

'Mussolini's speeches are not interesting to read', zo valt te lezen in de biografie *Mussolini* van historicus Denis Mack Smith.² Deze wordt algemeen beschouwd als de meest toonaangevende biografie over Mussolini in de Engelstalige literatuur van de afgelopen twee decennia.³ Met deze ene zin schetst hij op treffende wijze de stand van zaken in de literatuur over Mussolini. De rol die retorica speelt bij de opkomst van het fascisme is steeds sterk onderbelicht gebleven. Ook de recente biografieën van N. Farrell en R.J.B. Bosworth vormen geen uitzondering op deze regel.

Toch zijn Mussolini's redevoeringen essentieel geweest voor de groei die zijn partij in de beginjaren doormaakte. Tot de zomer van 1920 had Mussolini nog weinig bereikt, de fascisten vormden een marginale politieke groepering, terwijl de fascistische knokploegen veelal buiten hem om opereerden.⁴ Om het Italiaanse volk voor de fascistische zaak te mobiliseren, had Mussolini in het *Bienno Rosso*, de chaotische periode van 1919 tot het voorjaar van 1921,⁵ vrijwel alleen retorische middelen tot zijn beschikking:

- 1 Dit artikel is gebaseerd op mijn bachelorscriptie 'Mussolini: nationalisme en de retoriek van de historische ervaring' (Rijksuniversiteit Groningen 2005). Met dank aan dr. Rik Peters voor zijn commentaar daar op.
- 2 D. Mack Smith, *Mussolini* (New York 1983) 126.
- 3 P. Neville, *Mussolini* (Londen en New York 2004) 11.
- 4 Neville, *Mussolini*, 42 en 45.
- 5 Deze 'twee rode jaren' was een periode vol chaos en geweld als nasleep van de Eerste Wereldoorlog. Er heerste voedselschaarste en massale stakingen kwamen dikwijls voor. De socialisten groeiden snel en werden met geweld bestreden voor fanatieke antisocialistische groeperingen, waaronder de fascistische knokploegen.

het geschreven woord in zijn krant *Il Popolo d'Italia* en het gesproken woord in zijn redevoeringen. Toch wisten de fascistten in deze periode de macht naar zich toe te trekken. Mussolini dankte zijn groeiende machtsbasis dan ook vooral aan zijn retorische kwaliteiten.

In dit artikel wil ik ingaan op de vraag hoe hij erin slaagde met zijn redevoeringen steeds meer mensen voor het fascisme te winnen en hoe ze als massa in beweging werden gebracht. Om zijn doel te bereiken experimenteerde de pragmaticus Mussolini met methoden en theorieën van anderen, maar paste ook zijn eigen ideeën toe. Dit artikel maakt duidelijk dat Mussolini in zijn redevoeringen een massapsychologische benadering hanteerde om het volk voor het fascisme te winnen.

De invloed van Le Bon

De Franse auteur Gustave Le Bon waarschuwde in zijn baanbrekende werk *La psychologie des foules* (1895) dat toekomstige machthebbers terdege rekening zouden moeten houden met de massa als belangrijke machtsfactor in de samenleving. Hij vreesde anarchie indien de gevaarlijke, destructieve massa aan de macht zou komen. Daarom had een staat volgens Le Bon een sterke leider nodig die de massa in zijn greep kon houden.⁶

Reeds in 1903 schreef de toen twintigjarige Mussolini dat niet de rede, maar juist sentimenten aan de basis van menselijk handelen stonden.⁷ Dit was de centrale these van het boek van Le Bon, dat Mussolini sterk had beïnvloed. De Italiaanse historica Falasca-Zamponi noemde Le Bon zelfs Mussolini's mentor. Zij citeerde Mussolini over het belang dat hij aan *La psychologie* hechtte als volgt: 'Ik heb alle werken van Gustave Le Bon gelezen, en ik weet niet hoe vele malen ik zijn *Psychologie des foules* heb herlezen. Het is een uitmuntend werk waaraan ik, tot op de dag van vandaag, regelmatig refereer.'⁸ Hoewel de kritische Mack Smith erop wijst dat Mussolini niet alles las wat hij beweerde,⁹ erkent ook hij de belangrijke invloed van Le Bon op Mussolini.¹⁰

6 G. Le Bon, *La psychologie des foules* (23^e druk; Parijs 1918) 5.

7 A.J. Gregor, *Young Mussolini and the intellectual origins of fascism* (Los Angeles en Londen 1979) 47.

8 S. Falasca-Zamponi *Fascist spectacle. The aesthetics of power in Mussolini's Italy* (Los Angeles en Londen 1997) 21.

9 Mack Smith, *Mussolini*, 131-132.

10 Ibidem, 127.

Manipulatie van de massa

De massa die Le Bon optekende in *La psychologie* is een ideale. Hij constateerde een groot contrast tussen het individu en de massamens. Het individu denkt, is redelijk en bezit verantwoordelijkheidsgevoel. Omdat de mensen in de massa anoniem zijn, verdwijnt hun verantwoordelijkheidsgevoel.¹¹ De massa is volgens Le Bon onderworpen aan ‘le loi de l’unité mentale des foules’. Deze wet van de geestelijke eenheid van de massa houdt in dat de sentimenten en ideeën van alle mensen in de massa in dezelfde richting gaan, terwijl hun persoonlijkheid, hun denkende bewustzijn verdwijnt. Er vormt zich een collectieve geest in de massa, die daardoor als het ware één wezen vormt.¹² De massa handelt instinctief, gevoelens in de massa kunnen snel worden opgepompt tot enorme proporties omdat rede en verantwoordelijkheidsgevoel zijn verdwenen.¹³ Daarom is zij gemakkelijk tot actie aan te sporen.¹⁴

Om een massa te creëren die aan deze ideale omschrijving voldoet, diende een leider de massa door middel van retorica in vervoering te brengen. Hij moest de sentimenten en ideeën van de massa manipuleren om haar in zijn macht te krijgen. Dit deed hij door bepaalde onderwerpen *present* te maken in de geest van de massa.¹⁵ De redenaar moest de massa volgens Le Bon een *collectieve mindset* geven door bepaalde zaken in zijn betoog uit te lichten, zodat deze het bewustzijn van de massa zouden gaan vullen. De massa zou dan de slaaf worden van de impulsen die ze ontving.¹⁶ Mussolini moest dan ook als een soort hypnotiseur de massa meezuigen in zijn werkelijkheid, of zoals hij het zelf verwoordde: ‘de massa hoeft niet te weten, zij moet geloven, zij moet zich eraan over geven geschapen te worden.’¹⁷ Mussolini zag zichzelf als beeldhouwer die van de massa, gelijk

11 Le Bon, *Psychologie*, 17-18.

12 Ibidem, 12-16.

13 Ibidem, 18-19.

14 Ibidem, 17-18.

15 Ch. Perelman, *The new rhetoric* (Indiana en Londen 1971) 116-118. De term *presence* is ontleend aan de Belgische auteur Ch. Perelmans. Hij stelt dat een redenaar de gebeurtenissen, personen en gedachtegangen in zijn redevoering oproept in de geesten van het publiek. Hij moet dit op dusdanige wijze trachten te doen, dat het hele bewustzijn van het publiek wordt gevuld met de zaken die hij oproept, zodat ze geïsoleerd raken van het algehele bewustzijn van het publiek. Dit is wat Mussolini mijns inziens probeerde te bereiken: een *collectieve mindset*.

16 Le Bon, *Psychologie*, 23.

17 Mack Smith, *Mussolini*, 126.

een volledig kneedbaar stuk klei, een beeldhouwwerk kon maken zoals hij dat verlangde.¹⁸

Nationalisme

De *collectieve mindset* die Mussolini zijn publiek oplegde, was opgebouwd rondom het concept van nationalisme. Om zijn ideale massa te creëren, een massa die zijn fascisme onvoorwaardelijk actief zou steunen, combineerde hij dit met het concept *mythe* van de Franse sociaalthoreticus Georges Sorel. Dit was een prikkelend ideaal, dat mensen zodanig kon opzweepen dat ze boven zichzelf uit zouden stijgen, en revolutionaire ondernemingen durfden op te zetten.¹⁹ De *mythe* moest de massa toegewijd en opofferingsgezind maken, het moest volgens Mussolini 'een collectieve wil activeren'.²⁰ De *mythe* die hij retorisch construeerde, was die van 'het grootse Italië'. Nationalisme was volgens hem één van de sterkste sentimenten.²¹ Hiermee trachtte Mussolini alle Italianen aan te spreken en te verenigen, in tegenstelling tot de gevestigde partijen die een bepaalde klasse vertegenwoordigden. Bovendien maakte het collectieve oorlogstrauma en de woede om het verraad van de bondgenoten inzake de *terra irredenta*, die zich stevig in de Italiaanse onderbuik hadden genesteld, nationalisme tot een nauwelijks te overschatten sentiment.²²

18 Falasca-Zamponi, *Fascist spectacle*, 7, 12 en 23.

19 Gregor, *Young Mussolini*, 24-25.

20 Ibidem, 55.

21 Ibidem, 98.

22 De Italiaanse regering had tot oorlogsdeelname besloten om de zogeheten *terra irredenta* te kunnen inlijven. Dit waren de Italiaanse steden Trieste en Fiume en het omringende platteland, evenals de landstreek Trentino, die tot de Oostenrijkse dubbelmonarchie behoorden. Italië koos daarop de geallieerde zijde en kwam, ondanks een enorme nederlaag in de slag bij Caporetto in oktober 1917, als overwinnaar uit de oorlog met Oostenrijk. Het had echter tegen de verwachtingen in een enorm aantal soldaten verloren. Dit resulteerde in een nationaal trauma. Bovendien werd Italië tot algemene frustratie aan de onderhandelingsstafel van Versailles niet beloond met het felbegeerde *terra irredenta*. Op 28 juni 1919 werd besloten dat slechts Trieste deel van Italië zou gaan uitmaken. De regering, onder leiding van premier Orlando, durfde niet met de vuist op de onderhandelingsstafel te slaan, wat door de meeste Italianen werd beschouwd als een teken van zwakte van de eigen regering en verraad van de bondgenoten. Dit alles leidde tot aanhoudende spanningen in de Italiaanse samenleving.

Werkelijkheid en verbeelding

Mussolini beoogde zijn publiek tot zijn ideale massa te kneden door de verbeelding (en daarmee de sentimenten) te prikkelen: 'Je moet altijd weten hoe je de verbeelding van het publiek kunt treffen: dat is het echte geheim van het regeren.'²³ Bij nadere bestudering bleek Mussolini hier Le Bon te citeren, die meende dat 'connaître l'art d'impressionner l'imagination des foules c'est connaître l'art de les gouverner.'²⁴ Le Bon schreef dat de redenaar de sentimenten, instincten en passies diende aan te spreken die in ieder mens aanwezig zijn, om die vervolgens te manipuleren.²⁵ Hiertoe moest de rede-

Mussolini, december 1944, tijdens een van zijn laatste bezoeken aan Milaan.
Uit: R.J.B. Bosworth, *Mussolini* (Londen en New York 2002) 271.

naar gebruik maken van pathos en beeldend spreken, omdat door de afwezigheid van de rede een massa wel een heel sterk beeldend voorstellingsvermogen heeft. Een massa kan met extreem sterke intensiteit beelden in de geest oproepen, aldus Le Bon.²⁶ Zelfs zo sterk, dat ze bijna net zo levensecht zijn als de realiteit. De massa vertoont de duidelijke tendens geen onderscheid

23 Mack Smith, *Mussolini*, 126.

24 Le Bon, *Psychologie*, 55.

25 Ibidem, 16.

26 Ibidem, 51-52.

meer te kunnen maken tussen werkelijkheid en verbeelding.

Mussolini benadrukte in zijn redevoeringen met veel pathos de kracht en de grootsheid van de natie. In Trieste hield hij zijn gehoor voor: 'Wij zijn trots om Italianen te zijn, wij zijn voornemens om, ook al gaan we naar Siberië, met luide stem te schreeuwen: "Wij zijn Italianen!"'²⁷ De grote Italiaanse denkers en kunstenaars noemde hij 'de Dolomieten van het denken'.²⁸ In Ferrara omschreef hij Italië als 'het vaderland, waaraan wij allen zijn gehecht als een boom aan zijn wortels. Het vaderland is een onverwoestbare, eeuwige en onsterfelijke eenheid'.²⁹ Zo beoogde hij duidelijk de verbeelding te stimuleren, om de massa de grootse, hechte Italiaanse natie als werkelijkheid te laten ervaren en haar het gevoel te geven er deel van uit te maken. Hij trachtte de massa in extase te brengen, zoekend naar het sublieme moment.³⁰

Dit versterkte hij door de retorische creatie van een vijand die de natie en dus de gevoelens van trots bedreigde. Hiermee wekte Mussolini een combinatie van trots, angst en woede op. Hij maakte de socialisten als interne vijanden *present* in de geest van de massa en voegde hieraan een externe vijand toe: de Slaven. Beiden wilden volgens Mussolini de Italiaanse natie vernietigen. Ook dit ging gepaard met veel pathos en beeldspraak. Zo spreken de Slaven niet, maar 'blaffen', en 'willen zij onze fantastische beschaving afschaffen en verdringen'.³¹ 'Zij die in Trieste het bolsjewisme groter maken, doen dat simpelweg om sympathiek te worden gevonden door de massa's Slaven die hier vlakbij wonen.' Een daverend applaus volgde.³²

Voorts hitte hij de massa tegen de socialisten op door valse beschuldigingen waartegen zij zich niet konden verdedigen: 'Kunnen jullie mij zeggen waarom de Italiaanse socialisten tegen Italië zijn? Kunnen jullie mij zeggen

27 B. Mussolini, 'Discorso di Trieste' (20 september 1920) in: Idem, *Opera Omnia* XIV (derde druk; Florence 1972) 217.

28 Ibidem, 218.

29 B. Mussolini, 'Discorso di Ferrara' (4 april 1921) in: Idem, *Opera Omnia* XVI (derde druk, Firenze 1972) 248.

30 Om de massapsychologische benadering te kunnen laten slagen, moest Mussolini zijn publiek eerst overtuigen van zijn geloofwaardigheid en betrouwbaarheid. Dat deed hij door veel logospassages in zijn redevoeringen te verwerken. Hij redeneerde, gebruikte statistische gegevens en etaleerde feitenkennis om als een wijze en betrouwbare leider te worden gezien. Zonder vertrouwen zou hij hen niet mee kunnen voeren in zijn gedachtegangen. In mijn scriptie komt dit uitgebreid aan bod.

31 Mussolini, 'Discorso di Trieste', 218.

32 Ibidem, 220.

waarom ze steeds samenwerken met volkeren die tegenover Italië staan? Met de Albanezen, met de Kroaten, met de Duitsers en met alle andere volkeren? En als morgen de Kroaten van Dalmatië ons aanvallen, zullen de socialisten zeggen: "Leve Dalmatië!" En als morgen op deze verschroeide bergen van Carso zich een opstandige beweging tegen Trieste ontwikkelt, vrees ik dat de socialisten van Italië ook zullen zeggen: "Weg met Trieste!"³³ Deze woorden hadden in Trieste het effect van een rode lap op een stier.

Het beeld van de Slavische horden die aan de grens stonden te dringen om Italië onder de voet te lopen, zal de bereidheid van de massa om het vaderlandslievende fascisme actief te steunen, hebben doen toenemen. Dit werd veroorzaakt door de hiervoor genoemde cocktail van trots, angst en woede waarmee Mussolini trachtte de massa in sublieme toestand te krijgen, zodat hij haar in zijn macht zou hebben en zo tot zelfopoffering kon brengen.

De politiek van de historische ervaring

Geschiedenis heeft in Mussolini's rijk steeds een cruciale rol gespeeld. De architect op dit terrein was filosoof en minister van onderwijs Giovanni Gentile, die in 1922 het fascisme legitimeerde als voortzetting van het Risorgimento.³⁴ Onder zijn bezielende leiding omringde het fascistische regime het Italiaanse volk met heroïsche gebeurtenissen uit zijn geschiedenis, voornamelijk uit het Risorgimento. Historicus Claudio Fogu meent dat het regime een collectieve *historic imaginary* construeerde: het maakte zijn heroïsche interpretatie en vervorming van de Italiaanse geschiedenis *present* in de geest van het Italiaanse volk.³⁵ Het regime legde zo zijn geschiedbeeld op aan het volk. Hierbij was emotionele waarde belangrijker dan historische correctheid.³⁶

Fogu bestudeerde in dit verband de herdenking en ritualisering van de Mars op Rome, die als gewelddadig en heroïsch bij het volk werd ingeprent, terwijl dit niet overeenkwam met de werkelijkheid. Ook de hervorming

33 Ibidem, 220-221.

34 R. Peters, 'De politiek van de historische ervaring. Gentile en het Risorgimento', *Groniek* 166 (Groningen 2005) 83-98, aldaar 84.

35 Claudio Fogu, *The historic imaginary: Politics of history in fascist Italy* (Toronto 2003) 10 en 21.

36 Fogu, *The historic imaginary*, 57.

van musea, het oprichten van standbeelden, herdenkingen en de inrichting van tentoonstellingen werden door Fogu onderzocht. Veel historische uitingen hadden het Risorgimento als onderwerp en Gentile legde nadruk op de overeenkomsten die het fascisme vertoonde met de beweging van het Risorgimento. Een voorbeeld was de groot opgezette herdenking van het vijftigste sterfjaar van Garibaldi in 1932, die werd neergezet als voorvader van het fascisme.³⁷ Het fascisme werd gepresenteerd als voltooiing van het proces van nationale unificatie dat met het Risorgimento in gang was gezet.³⁸

Een treffende illustratie vormde de *mostra garibaldina* (Garibaldi tentoonstelling) van 1932. Na een zaal met documenten en voorwerpen van Garibaldi volgde een zaal waarin uniformen van Mussolini's zwart-hemden werden tentoongesteld,³⁹ zodat mensen het fascisme als voortzetting van het Risorgimento zouden gaan zien.

Mussolini ontvangt een boeket bloemen van een klein meisje, eind 1945, vlak voor het einde van zijn regime. Uit: Nicolas Farrell, *Mussolini. A new life* (Londen 2003) 264.

Het fascistische regime voerde volgens Fogu dus een *politiek van de historische interpretatie*.

Rik Peters betoogde echter onlangs in *Groniek* dat Gentile een *politiek van de historische ervaring* voerde. Zijn cultuurpolitiek was er volgens Peters op gericht de mensen voortdurend te omringen met grootse episodes uit de geschiedenis, zodat zij door het fascistische regime gemanipuleerde histo-

37 Ibidem, 14.

38 Ibidem, 24.

39 Ibidem, 130.

rische ervaringen zouden krijgen. Dit hield in dat zij een illusie van direct contact met het verleden kregen, wat nodig zou zijn om het Risorgimento voort te zetten, alleen zo zouden de Italianen bereid zijn zelf geschiedenis te maken.⁴⁰

De retoriek van de historische ervaring

In het *Bienno Rosso* is naar mijn mening de kiem van deze politiek van de historische ervaring door Mussolini zelf gelegd. Vanaf 1920 lijkt hij zich steeds bewuster te worden van de kracht die geschiedenis op de massa kan uitoefenen. In zijn groots opgezette redevoering in Trieste (20 september, 1920) bereikte Mussolini's experimenteerdrijf met geschiedenis een hoogtepunt. Deze redevoering stond bol van het nationalisme, ondersteund door talrijke voorbeelden uit het verleden. Hij sprak trots over de grootse Italiaanse geschiedenis. De grootsheid van Rome werd geroemd,⁴¹ evenals de overwinning van Italië op Oostenrijk bij Vittorio Veneto in 1918: 'Dit rijk dat machtig leek, onoverwinnelijk, stortte in onder de schoten van de bajonetten van het Italiaanse volk.'⁴² Hij noemde het in Ferrara: 'onze grote en magnifieke overwinning van het Italiaanse volk.'⁴³

Ook roemde hij de grote Italiaanse intellectuelen: '(...) wij waren groot toen de anderen nog niet eens geboren waren; terwijl de Duitser Klopstock het breedsprakige Messiad schreef, stak Dante Alighieri overal ver bovenuit. En we hebben nog de beeldhouwkunst van Michelangelo, de schilderkunst van Rafaello, de astronomie van Galileo, (...) en daarnaast de mysterieuze Leonardo da Vinci, die op alle vlakken uitblonk, en als u wilt overstappen van de kunst naar de politiek en de oorlog, ziedaar de Italianen Napoleon, en bovenal, Garibaldi.'⁴⁴ Door in de eerste persoon meervoud te praten, creëerde hij een band tussen de massa en zichzelf, maar ook tussen de massa en het roemrijke verleden dat hij schetste, zodat het leek alsof zij er zelf deel van uitmaakte.

Hij beoefende hier mijns inziens de *retoriek van de historische ervaring*. Deze beeldende, heroïsche passages over het Italiaanse verleden sluiten

40 Peters, 'De politiek van de historische ervaring', 95, 96 en 98.

41 Mussolini, 'Discorso di Trieste', 217-218.

42 Ibidem, 216.

43 Mussolini, 'Discorso di Ferrara', 247.

44 Mussolini, 'Discorso di Trieste', 218.

naadloos aan op Mussolini's mythe van de grote Italiaanse natie. Maar hij maakte niet alleen zijn heroïsche interpretatie van de Italiaanse geschiedenis *present* in de geest van de massa. Hij trachtte de massa de grootse daden van het Italiaanse volk te laten meebeleven en dit is wat ik bedoel met de *retoriek van de historische ervaring*. Le Bon had hem geleerd dat de massa geen vermogen tot redeneren en verantwoordelijkheidsgevoel meer had. Daardoor kon een redenaar met zeer sterke intensiteit beelden bij de massa oproepen die haar sentimenten hevig raakten. Hierdoor kon de massa nauwelijks onderscheid maken tussen werkelijkheid en verbeelding. Hierbij werkte het in het voordeel van Mussolini dat de werkelijkheid in het *Bienno Rosso* zeer chaotisch en onoverzichtelijk was. Zo trachtte Mussolini de massa mee te zuigen in het door hem geconstrueerde heroïsche verleden van de grote Italiaanse natie. Hij beoogde de massa door zijn retorica een historische ervaring te bezorgen; de illusie van direct contact tussen heden en verleden. Deze laat zich volgens de Groningse geschiedfilosoof Ankersmit omschrijven als een subliem moment, een ervaring van een aspect van het verleden, dat zich losmaakt uit de bredere context en waarin je enkele momenten wordt meegezogen. Men wordt in vervoering gebracht en vergeet zich zelf en alles om zich heen.⁴⁵

Een van de populairste motto's van het fascisme was niet voor niets '*il fascismo fa la storia, non la scriva*' (het fascisme schrijft geen geschiedenis, maar maakt het).⁴⁶ Mussolini probeerde de massa mee te zuigen in een beweging van het verleden naar het heden en de toekomst, die hij in haar geest *present* maakte, zodat zij zou voelen dat het haar onontkoombare plicht was om deze beweging in het heden en de toekomst voort te zetten. Men moest de fascistten steunen om het Risorgimento te voltooien, anders zou het verloren gaan. Mussolini herhaalde vaak dat hij was geboren vlak na de dood van Garibaldi, waarmee hij impliceerde dat hij voorbestemd was om diens werk af te maken.⁴⁷

De overwinning op Oostenrijk in de Eerste Wereldoorlog plaatste hij ook in dit perspectief. Deze had het Risorgimento gered, en daarom moest de massa nu het voorbeeld van de dappere soldaten uit de oorlog opvolgen: 'De tricolore is daar gehesen omdat in 1915 de Italiaanse legers

45 F.R. Ankersmit, *De historische ervaring* (Groningen 1993) 11-14.

46 Fogu, *The historic imaginary*, 21.

47 Mack Smith, *Mussolini* 1.

de Oostenrijkse neersloegen, en daaraan heeft heel Italië deelgenomen. De tricolore zal worden beschermd door onze heroïsche doden; maar we zweren samen dat zij ook door de levenden zal worden verdedigd.⁴⁸ Tijdens een herdenking van de in de oorlog gesneuvelde Roberto Sarfatti formuleerde hij het als volgt: 'De doden zeggen tegen de levenden: "Verdedig de Alpen die jullie hebben veroverd... als het vaderland jullie roept, wees dan, zoals wij waren, zonder angst en zonder verdriet, klaar om te doden, klaar om te sterven, en met een enkel geloof in het hart, met een enkele schreeuw over op de lippen: Italia!"'.⁴⁹ Mussolini wilde de Italianen zich één laten voelen met hun historische helden en hen er zo toe aanzetten zelf geschiedenis te maken.

Conclusie

Mussolini's massapsychologische benadering van de retorica was van groot belang voor de snelle opbouw van zijn machtspositie. Aan Le Bon ontleende hij zijn concept van de massa. In een massa verloren mensen rede, verantwoordelijkheidsgevoel en hun persoonlijkheid. Alle ideeën en gedachten gingen in dezelfde, door de redenaar bepaalde richting. Le Bon stelde dat de massa, indien zij met sentimenten en beelden bespeeld wordt, geneigd is om snel tot actie over te gaan. Mussolini's uiteindelijke doel was dan ook de massa te bewegen tot onvoorwaardelijke, actieve steun om het fascisme aan de macht te krijgen. Hij probeerde dit te bereiken door in zijn redevoeringen de mythe van het grootse Italië in te zetten, en woede, trots en angst op te wekken om de massa ervan te overtuigen dat zij hem onvoorwaardelijk moest steunen.

Deze mythe werd ondersteund door de *retoriek van de historische ervaring*. Hiermee gaf hij de aanzet tot de latere ontwikkeling van de *politiek van de historische ervaring*. Mussolini creëerde een lijn van heroïsche gebeurtenissen in de Italiaanse geschiedenis en die diende te worden doorgetrokken. Hij wilde de Italianen door middel van zijn retorica een historische ervaring bezorgen opdat het fascisme aan de macht zou komen. Omdat Le Bon hem had geleerd dat de massa nauwelijks onderscheid kan

48 Mussolini, 'Discorso di Trieste', 222-223.

49 B. Mussolini, 'Roberto Sarfatti' (30 januari 1921) in: Idem, *Opera Omnia* XVI (derde druk, Firenze 1972) 136.

maken tussen de werkelijkheid en de verbeelding, trachtte Mussolini de massa zich één te laten voelen met haar historische helden en hun daden en haar de illusie te geven dat het haar onontkoombare plicht was om deze voorbeelden te volgen door het fascisme actief te steunen, indien nodig met geweld. Dit alles maakt duidelijk dat de redevoeringen van Mussolini, in tegenstelling tot het beeld dat de historiografie domineert, cruciaal zijn om zowel zijn machtsopbouw als zijn denken te kunnen begrijpen.